

Kirsikka Linnanmäki

LAPSEN ETU HUOLTORIIDAN TUOMIOISTUINSOVITTELUSSA

Lapsioikeutta, sovitteluteoriaa ja
empiria yhdistävä tutkimus

Yliopistollinen väitöskirja, joka Helsingin yliopiston oikeustieteellisen
tiedekunnan suostumuksella esitetään julkisesti tarkastettavaksi
Helsingin yliopiston Päärakennuksen Pienessä juhlasalissa
lauantaina 4.5.2019 klo 10.

With an English Abstract

Copyright © 2019 Alma Talent Oy ja tekijä

Yhteistyössä Lakimiesliiton Kustannus

ISBN 978-952-14-3670-3

ISBN 978-952-14-3672-7 (verkkokirja)

Kannen kuva: Petra Kaipio

Kansi: Outi Pallari

Taitto: NotePad

BALTO print 2019 Liettua

Anna palautetta kirjasta: protoimitus@almamedia.fi

Esipuhe

Niin Nyyti lähti siitä meren rantaan ja löysi näkinkengän, suuren valkean. Hän astui varovasti hienoon sanaan ja tuumi: löysin ihmeellisen maailman.

(Tove Jansson)

Tutkimuksen tekemisen suola on se näkökulmien moninaisuus, joka tekijälleen avautuu. Jatkuvasti voi löytää uusia ja ihmeellisiä asioita ja pohtia, miten niitä voisi hyödyntää tutkimuksessaan. Se ei kuitenkaan ole mahdollista yksin paikallaan pyörien. Olen valtavan kiitollinen siitä, että olen saanut tämän tutkimuksen tekemiseen tukea, opastusta ja kannustusta monilta niin Suomessa kuin ulkomailla. Olen onnellinen myös kaikista niistä ihmisistä, jotka ovat eri tavoin vaikuttaneet matkan varrella ajatteluuni ja haastaneet pohtimaan asioita uusista näkökulmista. Ja mikä parasta, olen saanut elämäni upeita ystäviä.

Aivan ensimmäiseksi haluan kiittää vastaväittäjäkseni lupautunutta dosentti *Timo Saranpäättä*, odotan innolla väitöstilaisuuden keskustelua. Lämmin kiitos myös väitöstilaisuuden kustokseksi lupautuneelle professori *Tuula Linnalle*. Samoin kiitos esitarkastajilleni professori *Tuulikki Mikkolalle* ja professori *Laura Ervolle* kannustavista ja tarkoista huomioista, jotka auttoivat kehittämään käsikirjoitusta paremmaksi.

Tutkimukseni ensi askeleista asti mukanani ovat olleet työnohjaajani. Tripladosentti, tutkimusjohtaja *Kaijus Ervasti*, sinä tutkimukseni Buzz Lightyear, kiitos että olet ollut minulle elossa silloinkin kun ihmiset eivät ole olleet paikalla. Kiitos neonväreistä, laservaloista, karateliikkeistä ja kannustuksesta kohti ääretöntä ja sen yli sekä siitä, että kommunikaattorisi on aina tavoitettavissa ja valmiina analysoimaan maailmaa. Kun aloittelin tutkimustani, oli poikkeuksellista saada työlle kaksi ohjaajaa, joten olin erityisen onnekas saadessani avaruushahmon lisäksi tuekseni perhe- ja jäämistöoikeuden yliopistonlehtori *Tapani Lohen*. Olet antanut minulle valtavasti aikaasi, esittänyt tarkkoja huomioita ja ollut aina valmiina keskustelemaan perheoikeuden tutkimuksesta ja opetuksesta. Huumorintajua sinulta ei puutu, ja olet osannut taitavasti keventää tunnelmaani, kun kaikki on tuntunut vaikealta. Sinun ohjauksessasi on ollut mukavaa ja turvallista edetä – lämmin kiitos Tapani.

Tämä tutkimusmatkani kesti ajallisesti kuusi vuotta ensimmäisen tutkimussuunnitelman hahmottelusta valmiiseen väitöskirjaan. Näistä vuosista neljä sain viettää tohtorikoulutettavana Helsingin yliopistossa. Olen kiitollinen HYMY-tutkijakoululle siitä, että tutkimussuunnitelmastani oltiin kiinnostuneita sekä mahdollisuudesta olla osa suurempaa tutkijayhteisöä. Kiitos erityisesti tutkijakoulun

inspiroiville ja luotettaville johtajille professori *Pia Letto-Vanamolle*, nykyiselle tiedekunnan dekaanille, ja yliopistonlehtori *Ari Hirvoselle*.

Työyhteisön rooli on pitkin matkaani ollut tärkeä. Alkuvaiheessa tein väitöskirjaa ilta- ja viikonloppuharrastuksena ja työskentelin päätoimisesti oikeusministeriön lainvalmisteluosastolla. Kiitos ylijohtaja *Antti Leinonen* ja muu yksityisoikeuden yksikön väki, parempaa ensimmäistä työpaikkaa en vastavalmistuneena juristina olisi voinut kuvitella. On ilo saada jälleen työskennellä kanssanne.

Oikeustieteellisessä tiedekunnassa perhe- ja jäämistöoikeuden väestä tuli lähin työyhteisöni astuessani tohtorikoulutettavan polulle, kiitos teille mukavasta työilmapiiristä. Perheoikeuden opintopiiri on ollut tärkeä tuki ja verkosto pitkin matkaa. Kiitos yliopistonlehtori *Anna Mäki-Petäjä-Leinonen*, OTT tutkijatohtori *Sanna Mustasaari*, yliopistonlehtori *Sanna Koulu*, OTT *Katja Karjalainen* ja OTM *Tanja Mikkilä* yhteistyöstä ja inspiroivista keskusteluista. Myös lapsioikeus-tutkijapiiri on ollut tärkeä yhteisö lapsen edun ja oikeuksien ymmärtämisessä – kiitos piiriin äidille professori *Suvianna Hakalehdolle*, ja kiitos hyvistä keskusteluista myös erityisesti OTM *Milka Sormunen*, OTM *Merike Helander* ja OTM, TtM, YTM *Kirsi Pollari*. Luhmann-lukupiiri inspiroi monitieteisyyden teoreettiseen tutkimiseen, kiitos Sanna K., apulaisprofessori *Riikka Koulu* ja OTT *Petra Hietanen-Kunwald*. Lämmin kiitos kaikesta mentoroinnista yliopistonlehtori *Martti Häkkänen*. Superkiitos vertaistuesta myös KTM, OTT *Marja Luukkonen* ja OTK *Suvi Hirvonen-Ere* sekä OTM *Emilie Yliheljo*, OTM *Salla Hyvönen*, OTM *Jesse Collin*, OTM *Samuli Hiilesniemi* ja OTM *Jublia Ahlfors*, toitte valtavasti energiaa ja iloa tähän työhön. Kiitos myös muu Porthanian väki hyvistä keskusteluista ja iloisista tapaamisista käytävillä.

Haluan myös kiittää kaikesta siitä innostavasta opetuksesta, josta olen jatko-opiskelijana saanut nauttia. Ensimmäisellä kurssilla apulaisprofessori *Ida Koivisto* johdatteli akateemisen kirjoittamisen maailmaan. Kiitos Ida. Yliopistopedagogiikan kurssit, joita on taitavasti luotsannut yliopistonlehtori *Anne Haarala-Muhonen*, ovat syventäneet akateemisen oppimisen ja opettamisen ymmärtämistä sekä inspiroineet laajemminkin monitieteiseen ajatteluun, kiitos Anne. Oikeusteoria on kiehtonut minua pitkään, ja sen koukeroihin syventyminen on ollut jatko-opintojen parasta antia. Kiitos yliopistonlehtori *Ari Hirvonen* ja professori *Panu Minkkinen* inspiroivista keskusteluista ja ohjaamisesta.

Perhe- ja jäämistöoikeuden vuosittain Tvärminnessä (tai Lammilla) kokoontunut asiantuntijaseminaari on ollut tärkeä ajankohtaisten ja kiperien kysymysten ajatuksenvaihtofoorumi, kiitos seminaarilaiset sekä erityisesti emeritusprofessorit *Urpo Kangas* ja *Markku Helin* seminaariperinteen ylläpitämisestä. Valtakunnallisessa prosessi- ja insolvenssioikeuden tutkijaseminaarissa on niin ikään keskusteltu ajankohtaisista kysymyksistä ja inspiroitu tutkijanalkuja esittämään näkemyksiään. Kiitos seminaarilaiset sekä erityisesti emeritusprofessori *Risto Koulu* seminaariperinteen ylläpitämisestä ja siitä, että jo graduprojektissa annoit minun syventyä huoltoriitasovitteluiden maailmaan, vaikkei aihe aivan istunutkaan kansainvälisen prosessioikeuden projektin ydinalueelle. Lapsi- ja perheasioiden sovittelun tutki-

muksen vertaistuesta ja mentoroinnista laadullisen aineiston käyttämisessä kiitän FT *Vaula Haavistoa*.

Kansainväliset vierailut antavat tutkijalle uutta inspiraatiota ja laajentavat näkökulmaa. Tutkijavierailuni Tromssan yliopistossa oli antoisa pyörähdys norjalaiseen tutkimuskulttuuriin, tusen tack UiT Norges Arktiske Universitet. Pohjoismainen yhteistyö on muutenkin ollut tärkeää tutkimukseni varrella. Tack professor, emerita *Vibeke Vindeløv* och adjunkt *Lin Adrian* i Danmark samt professorer *Trude Haugli*, *Lena Bendiksen* och *Anna Nylund* i Norge. Tack också professor *Hrefna Fridriksdottir* på Island. Annalle erityiskiitos siitä, että olet tukenut minua kirjoittamaan myös kansainvälisiä julkaisuja – kiitos mentoroinnista! Samoin Australiasta sain paljon inspiraatiota lapsiasioiden sovittelusta, thank you *Lilia Szarski*.

Lisäksi minulle erittäin tärkeä yhteisö on ollut pääsääntöisesti Torpparinmäessä parveillut akateeminen teerikerho, kiitos erityisesti teeriystävät Kaijus, Anna, yliopistonlehtori *Virve Toivonen*, OTT, VT, AA *Henna Pajulammi* ja OTT, VT *Salla Silvola*, teidän siipienne suojassa on doktorandin ollut hyvä tanssahdella ja pulputella – kas, elämä on juhla! Lämmin kiitos Virvelle myös käsikirjoitukseni lukemisesta ja kommentoinnista.

Erytyiskiitos myös kahdelle upealle, inspiroivalle ja rohkealle naiselle siitä, että olen päässyt tutustumaan sovittelun eri ulottuvuuksiin. Käräjätuomari, sovittelija *Marjo Naapin* johdolla albanialainen kulttuuri ja sovitteluyhteisö tuli tutuksi EU:n Twinning-hankkeessa. Muistelen lämmöllä mukavia, avartavia ja myös ammatillisesti haastavia viikkoja Tiranassa – faleminderit Marjo! Vuoden tauko väitöskirjasta auskultoinnin parissa järjesteli monet ajatukset uuteen uskoon. Kiitos nyt jo eläkepäivistä nauttiva käräjätuomari, sovittelija *Eeva Tikka* erityisesti siitä, että sain olla mukana sovitteluprojektissa ja sovittelemassa. Kiitos myös muulle Espoon (nyk. Länsi-Uudenmaan) käräjäoikeuden sovittelutiimille siitä, että sain olla mukana koulutuksissa ja keskustelutilaisuuksissa, erityiskiitos käräjätuomarit ja sovittelijat *Camilla Rauma-Sehm* ja *Antti Heikinheimo*.

Olen myös äärettömän kiitollinen kaikille tutkimukseen osallistuneille sovittelijoille, asiantuntijoille, asiamiehille ja vanhemmille, jotka annoitte aikaanne ja jaoitte kanssani näkemyksiänne ja kokemuksianne – ilman teitä tämä tutkimus ei olisi onnistunut. Kiitos avuliaisuudestanne, avoimuudestanne ja luottamuksestanne!

Tutkimuksen kannalta tärkeitä ulkomaanmatkoja muun muassa Norjaan, Englantiin ja Australiaan on mahdollistanut Lakimiesliitolta, Laitisen säätiöltä ja Suomalaiselta Lakimiesyhdistykseltä saamani tuki. Suuri kiitos taloudellisesta tuesta ja kiinnostuksesta tutkimustani kohtaan vuosien varrella. Kirjan kustantamisesta kiitän Alma Talentia ja taitavasta kustannustoimituksesta ja kärsivällisyydestä kiitän lämpimästi sisältöpäällikkö *Arja Lappeteläistä*.

Tämä tutkimus ei olisi ikimailmassa valmistunut ilman omia rakkaitani. Se kaikkein kantavin usko, inspiraatio ja voima on noussut aina suurista tunteista ja elämän merkityksistä. Kiitos kaikki rakkaat ystävät, te elämän ilon pisarat, tiedätte keitä olette. Lämmin kiitos sielunravinnosta lainhuutolaisille, monet ajatukset

ovat syntyneet ja jalostuneet musiikin kautta – sweet is the wind as it gently blows. Suuren suuri kiitos oma ydinjoukkoni *äiti, isä, Riitta, Petra, Laura ja Mikko* sekä muu lähiperhe. Petralle erityiskiitos kirjan kauniista kansikuvasta. Rakkaat pikkuiset *Eevi* ja *Oiva*, kiitos jokaisesta hetkestä yhdessä, olette täyttäneet sydämeni vilpittömällä ilolla ja syvällä rakkaudella. Pohjattoman kiitollinen olen myös mummulleni *Bertalle*; olet aina ottanut avosylin vastaan, ymmärtänyt sanomatakin ja lämmöllä kannustanut elämässä ja opinnoissa. Karjalaiset viisautesi ovat kantaneet yli epätoivon ja uskonpuutteen – omistan tämän kirjani sinulle. Kiitos myös appivanhemmilleni *Toinille* ja *Jormalle* tuesta, avusta ja myötäelämisestä näiden vuosien varrella. Lopuksi lämmin kiitos rakastava, viisas aviomieheni ja pian esikoiseni isä *Pekko*, olet tukenut ja jaksanut minua kaikki nämä päivät; olet elämäni rock, rauha ja rakkaus.

Kotona Espoossa 24. maaliskuuta 2019 kevätauringon tulviessa sisään ikkunoista

Kirsikka Linnanmäki

Sisälllys

Esipuhe	V
Kuviot ja taulukot	XII
Lyhenteet	XIII
1 Johdanto	1
1.1 Tutkimuksen aihepiiri.....	1
1.2 Tutkimuskysymykset.....	6
1.3 Tutkimuksen juoni ja rajaukset	8
2 Tutkimuksen asemointi, menetelmät ja lähteet	11
2.1 Systemiteoreettinen ja tieteidenvälinen näkökulma.....	11
2.2 Tutkimuksen lähteet ja refleksiivinen sisällönanalyysi.....	15
3 Sovitteluteoreettiset lähtökohdat	20
3.1 Sovittelu oikeudessa ja yhteiskunnassa	20
3.1.1 Sovittelun kehitysvaiheet	20
3.1.2 Sovittelun ja oikeuden rajanvetoa	23
3.1.3 Sovittelun yleisestä määritelmästä ja keskeisistä piirteistä	29
3.1.4 Sovittelu yhtenä vaihtoehtona.....	32
3.1.5 Sovittelu systeeminä	37
3.1.6 Sovittelun kritiikki.....	40
3.2 Tuomioistuinsovittelu ja sovitteluteoriat	43
3.2.1 Sovitteluteorioiden merkitys	43
3.2.2 Riskinin jaottelu	44
3.2.3 Fasilitatiivinen eli auttava malli.....	47
3.2.4 Evaluatiivinen eli arvioiva tai ohjaava malli.....	51
3.2.5 Seka- eli hybridimenettelyt	56
3.2.6 Lapsiasioiden sovittelun erilaisia malleja	59
3.2.7 Systeminen sovittelu	63
3.2.8 Refleksiivinen sovittelu	67

4	Lapsioikeus ja lapsen etu	72
4.1	Lapsen suojelusta lapsen oikeuksien suojeluun	72
4.2	Lapsioikeuden monialaisuus	76
4.3	Lapsen oikeuksien perusta.....	79
4.4	Lapsen etu ratkaisukriteerinä.....	82
4.4.1	Perinteinen, hyvinvointiperustainen tulkinta	82
4.4.2	Moderni, oikeusperustainen näkökulma	85
4.4.3	Lapsen edun avoimuudesta ja arvosidonnaisuudesta	89
4.4.4	Monitieteinen ja dynaaminen lapsen etu	93
5	Huoltoriidat ja lapsen etu	96
5.1	Lapsen huolto, asuminen, tapaamisoikeus ja elatus lainsäädännössä.....	96
5.2	Harkintaperusteena lapsen etu	100
5.3	Menettelyvaihtoehdot.....	104
5.4	Huoltoriitojen määrät, tyypit ja aiheet	108
5.5	Yksityisen ja julkisen rajapinta	113
5.6	Oikeusperustaisen lapsen edun rakentuminen	118
5.6.1	Aluksi.....	118
5.6.2	Lapsen edun ensisijaisuus lapsen oikeutena.....	118
5.6.3	Lapsen oikeus syrjimättömyyteen	123
5.6.4	Lapsen oikeus hyvinvointiin ja kehitykseen	124
5.6.5	Lapsen oikeus perhesuhteisiin ja huolenpitoon	126
5.6.6	Lapsen oikeus suojeluun	129
5.6.7	Lapsen osallisuus oikeus	133
5.6.8	Lapsen oikeus elatukseen ja riittävään elintasoon	146
5.6.9	Lapsen oikeuksien keskinäinen punninta	147
5.7	Vastuu lapsen edusta ja oikeuksista.....	152
6	Huoltoriidat tuomioistuinsovittelussa	158
6.1	Menettelyn yleiset lähtökohdat	158
6.2	Menettelyn edellytykset huoltoriidoissa.....	164
6.3	Osapuolten itsemäärääminen	168
6.4	Luottamuksen merkitys	175
6.5	Ratkaisuehdotukset ja ohjaaminen	178
6.6	Lapsen edun turvaaminen ja lapsen asema	181
6.7	Menettelyn ja konfliktin osapuolet.....	185
6.8	Menettelyn vaiheet ja sovittelutekniikat	186
6.9	Asiantuntemus sovittelussa.....	194
6.10	Menettelyn tavoitteet ja onnistuminen.....	196
6.11	Fasilitatiivinen ja evaluatiivinen malli lapsioikeuden näkökulmasta.....	202

6.12	Oikeusturva tuomioistuinsovittelussa.....	207
6.12.1	Access to justice -näkökulma	207
6.12.2	Oikeusturvan eri osa-alueet	211
6.12.3	Sovinnon vahvistamisen edellytyksistä ja esteistä.....	212
6.12.4	Muutoksenhaku	215
6.12.5	Sovittelijan ja tuomarin roolin yhteensovittaminen.....	219
6.12.6	Eri prosessien funktiot huoltoriidoissa	221
6.13	Yhteenvedo ja johtopäätökset	227
7	Huoltoriitojen tuomioistuinsovittelu käytännössä.....	229
7.1	Aluksi	229
7.2	Aineistot	229
7.2.1	Oikeusministeriön selvitykset	229
7.2.2	Havainnoinnit ja haastattelut.....	231
7.2.2.1	Aineiston kerääminen ja luonne	231
7.2.2.2	Aineiston käsittely- ja analysointitapa.....	235
7.2.2.3	Tapausten yleiskuvaus	238
7.3	Käsitykset sovittelusta	240
7.3.1	Määrittelyn eri tasot	240
7.3.2	Sovittelun määrittely	241
7.3.3	Sovittelutoiminta.....	251
7.3.3.1	Yhdistelmä fasilitointia ja evaluointia	251
7.3.3.2	Fasilitatiiviset piirteet	251
7.3.3.3	Evaluatiiviset piirteet.....	254
7.3.3.4	Lähestymistapojen välimaasto	260
7.3.3.5	Elatusasiat	262
7.3.4	Sovittelun laajuus	263
7.3.5	Toimintatapojen syyt.....	267
7.3.6	Tavoitteena sovinto.....	269
7.4	Käsitykset lapsen edusta sovittelussa.....	273
7.4.1	Sovittelutapaukset yksittäin	273
7.4.2	Lapsen edun määrittelyn vaikeus	274
7.4.3	Lapsinäkökulma	275
7.4.4	Yksilöllinen ja yleinen lapsen etu	280
7.4.5	Sovinnollisuus	282
7.4.6	Tapaamisoikeus ja läheiset ihmissuhteet.....	283
7.4.7	Asuinpaikan säilyminen ja muuttuminen	284
7.4.8	Riittävän elatuksen turvaaminen.....	284
7.4.9	Lapsen hyvinvointi ja suojele.....	285
7.4.10	Lapsen osallistuminen	287
7.4.11	Vastuu lapsen edusta ja oikeuksista	291
7.4.12	Sovinnon vahvistaminen ja lapsen edun arviointi.....	292
7.5	Yhteenvedo ja johtopäätökset aineistosta	294

8	Lapsioikeuden ja sovitteluteorian yhteensovittaminen	301
8.1	Huoltoriitojen tuomioistuinsovittelun haasteet	301
8.2	Oikeuden ja sovittelun muutos	304
8.3	Menettelyn kehittäminen.....	306
8.3.1	Aluksi	306
8.3.2	Käytännön toiminta ja tulkinnat	307
8.3.3	Säätelyn kehittäminen	310
9	Lopuksi	315
	Lähteet	322
	Liitteet	364
	English Abstract	370
	Asiahakemisto	373

Kuviot ja taulukot

Kuvio 1.	Tutkimuksen teoreettis-menetelmällinen kehikko	15
Kuvio 2.	Riskinin nelikenttä	46
Kuvio 3.	Käytännön huoltoriitojen tuomioistuinsovittelutoiminnan jäsentäminen sovitteluteoreettisesti	295
Kuvio 4.	Lapsen etuun vaikuttavien tekijöiden kokonaiskuva käytännön huoltoriitojen tuomioistuinsovittelutoiminnassa....	296
Kuvio 5.	Havainnoitujen tapausten sijoittuminen Riskinin nelikenttään.....	297
Taulukko 1.	Empiirisen aineiston muodostuminen	231